

KRIMINOLOŠKI DISKURS PORODICE I PORODIČNIH ODNOSA

*Marina M. Simović, vanredni profesor,
Ombudsman za djecu Republike Srpske¹⁹⁸
Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta “Apeiron” u Banjoj Luci,*

*Miomira P. Kostić, redovni profesor,
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu¹⁹⁹*

Apatrakt: Glavna uloga porodice sastoji se u stvaranju osnova za društveno-kulturno i personalno formiranje novorođene jedinke. Porodica se javlja kao posrednik između ličnosti svojih punoljetnih članova i djece, s jedne strane i društvene zajednice, s druge strane. Djeca će postati zasebne ličnosti spram kulturnog nasleđa i društvenog života koje najprije upoznaju u sopstvenoj porodici. Način na koji će dijete gledati na spoljni svijet, u koji aktivno tek treba da stupi, zavisi od toga šta i kako mu roditelji, starija braća i sestre i drugi odrasli članovi porodice prenose iz tog svijeta, kako oni sebe i svoju okolinu vide i doživljavaju, kako u njoj učestvuju i da li prihvataju ili odbacuju svoje okruženje. Savremena porodica zadržala je u sebi mnoge odlike patrijarhalnosti. Međusobna povezanost članova porodice, sprovođenje procesa socijalizacije i zainteresovanost za djecu ponekad ima odlike “bizarno iskazanih osjećanja” - počev od pretjeranog sputavanja i potrebe da se djeci “obezbijedi sve” po svaku cijenu do potpunog zanemarivanja dječije potrebe za ljubavlju i iskazivanja ravnodušnosti u kontaktima ili otvorenih i prikrivenih formi zlostavljanja djece. Dosadašnja izučavanja nesumnjivo su potvrdila da je u etiologiji kriminaliteta neophodno sagledati porodicu kao kriminogeni faktor. Kriminogeni uticaj porodice objašnjava se različitim shvatanjima, počev od isticanja porodice kao jedinog i najvažnijeg kriminogenog faktora, pa do posmatranja porodičnog miljea u sklopu drugih kriminogenih faktora na makro i mikro nivou uzročnosti. Harmoničan razvoj djetetove ličnosti moguće je da bude ostvaren samo u relativno stabilnoj emocionalnoj atmosferi u kojoj dijete raste. Karakterističan način na koji roditelji pokazuju svoju uzajamnu ljubav i ljubav prema svojoj djeci je najznačajniji za određivanje emocionalne atmosfere u porodici. U porodičnom okruženju dijete prolazi kroz najznačajniji proces svoga razvitka – kroz socijalizaciju.

Ključne reči: porodica; djeca; roditeljstvo; kriminologija; kriminogeni faktor.

Uvod

Položaj djeteta u porodici i društvu mijenjao se od vremena postanka ljudske zajednice do danas, zavisno od ispoljenog kulturnog stava okoline prema djeci i mladima. Fizičke i psihičke osobine djeteta, formirane u uslovima njegove tjelesne inferiornosti i egzistencijalne zavisnosti od odraslih osoba, uticale su da njegov položaj u društvenoj zajednici bude potčinjen, što se po nekim osobinama nije promijenilo ni do današnjih dana. Zavisnost djece ogleda se u tome što odrasli jednostrano donose odluke o tome koliko su

¹⁹⁸ e-mail: marina.simovic@gmail.com.

¹⁹⁹ e-mail: kosticm@prafak.ni.ac.rs.

spremni da prilagode svoje potrebe potrebama i zahtjevima djeteta u svakom od perioda njegovog formiranja i sazrijevanja.

Prema antropološkom shvatanju, životna istorija svakog pojedinca predstavlja početak prilagođavanja obrascima i mjerilima koji se prenose s jedne generacije na drugu. Od trenutka kada dijete dođe na svijet, običaji društva, u kojem je ono rođeno, određuju okvir njegovog budućeg životnog iskustva i ponašanja.²⁰⁰ Prema Benediktu, nijedna osobina plemenske društvene organizacije kojoj dijete pripada, jezika kojim govori, niti pak lokalne religije u čijem je duhu odgajano - nije bila utisnuta u oplodne ćelije njegovih roditelja.²⁰¹

Od momenta kada se rodi, dijete počinje da razvija svoju ličnost u određeni socijalno-kulturnim uslovima. Pošto je ljudskoj vrsti potrebno da pređe dugi put od psihofizičke, emocionalne i socijalne zrelosti, rođenjem djeteta nastaju obaveze i odgovornost za roditelje i društvenu zajednicu da se staraju o novom članu. Dosadašnja istorija ukazuje na značajnu biološki i socijalno zasnovanu vezu između roditelja i djece, kojom se obrazuje porodica kao specifična društveno-kulturna tvorevina, koja je zajednica ličnosti, kao posebnih individua i kao članova porodične zajednice i dio određenog društveno-kulturnog sistema.²⁰² Porodica je univerzalno rasprostranjena u svim civilizovanim ljudskim društvima, a sudbina žene i djeteta uvijek je bila vezana za sudbinu porodice. Istorija porodice i položaja djeteta u njoj najlakše se može pratiti kroz istorijske etape starog vijeka, srednjeg vijeka i građanskog društva.²⁰³

Od najdavnijih vremena postanka ljudske civilizacije do danas, potomci nisu imali mogućnost da biraju osobine socijalno-kulturne sredine u kojoj će se roditi i odrastati. Tek po rođenju, njihove ličnosti se formiraju kroz složene procese kultivacije, socijalizacije i individualizacije, u uslovima kulturnog nasljeđa njihovih roditelja.²⁰⁴

U prvobitnoj zajednici, tek na početku srednjeg stupnja divljaštva, sa pojavom stočarstva i zemljoradnje, nastala je prva ljudska zajednica - rod ili gens. Međusobni odnosi članova zajednice zasnivali su se na principu solidarnosti među članovima roda, što im je omogućilo da opstanu i produže svoju vrstu. Ovaj period se odlikovao relativnom ravnopravnošću muškaraca i žena. Postojala su dva načina računanja srodstva: po majčinom i po očevom stablu. Prvi sistem je bio vremenski stariji od drugog. U njemu se muž, odnosno otac djeteta nije smatrao pripadnikom rođovske, odnosno porodične grupe kojoj su pripadali majka i djeca. Vlast nad ženom i djecom vršio je najbliži krvni srodnik žene, majčin brat, ujak djece. Na višem stupnju varvarstva, sa nastankom privatne svojine i klasnog raslojavanja društva, nastao je patrijarhalni model porodičnog života, koji dominira u svim raslojenim društvima. Njegova osnovna

²⁰⁰ R. Benedikt, *Obrasci kulture*, Beograd 1976, 31.

²⁰¹ R. Benedikt, nav. djelo, 41.

²⁰² M. Janjić-Komar, *Pravo deteta na život i zdravlje*, doktorska disertacija, Beograd 1981, 5.

²⁰³ M. Mladenović, *Uvod u sociologiju porodice*, Beograd 1973, 93.

²⁰⁴ Tako, na primjer, kod drevnih Tagija, koji su na Srednjem istoku prestali da postoje oko 1300. godine, bilo je uobičajeno, po pravilima njihove sekte, da u mjesecu hodočašća izlaze na puteve i surovo ubijaju putnike, uvijek se pobrinuvši da budu udaljeni od kuće po nekoliko stotina kilometara, čime nisu izazivali nikakvu sumnju. Muška djeca Tagija bila su automatski inicirana i uključivana u sektu. Njihov Tagi-tutor je insistirao na potpunoj poslušnosti i bio neka vrsta vjerskog učitelja. Kada bi dječaci napunili devet ili deset godina - bilo im je dozvoljeno da igraju uloge vodiča, a da nešto kasnije budu prisutni prilikom ubijanja. Sa punih 18 godina postajali su dio krvavog rituala i mogli su jesti ritualno jelo gur. K. Wilson, *Psihologija ubistva*, Niš 1990, 20-24.

svojstva ostala su ista: privatna svojina, očinska i muževljeva vlast i potčinjenost žene i djece autoritetu muža i oca.

U starom vijeku, tokom perioda robovlasništva, došlo je do raspada rodovsko-plemenskog društva i nestajanja rodovske jednakosti i homogenosti.²⁰⁵ U starom Egiptu među faraonima je bio čest običaj da se žene sopstvenim ćerkama. Religija je obavezivala vjernike da se staraju o zaštiti siromašnih i nejakih, naročito starih osoba, djece i siročadi bez majki.

Najstariji period jevrejske istorije bio je obilježen matrilinearnim srodstvom. Djeca su smatrana božjim darom, a njihova brojnost božjim blagoslovom.²⁰⁶ Ta potreba za djecom bila je uslovljena ekonomskim i religioznim razlozima, a dobijanje potomstva je bila obaveza koju je svaki čovjek morao da izvrši prema državi. Muški potomci održavali su kult ognjišta, a sa praktične strane, djeca oba pola bila su pomoć i odmena u radu.

U antičkoj Grčkoj postojala je apsolutna vlast šefa porodice. Rađanje djece je bio osnovni cilj braka. Majka je bila obavezna da se stara o djeci, i to o dječaku dok ne dobije učitelja, a o djevojčici dok se ne uda. Djevojčice su rasle sa dječacima sve do polne zrelosti i učestvovala u svim tjelesnim vježbama.²⁰⁷

U robovlasničkom Rimu najvišu vlast imao je otac - *pater familias* koji je svoje pravo *ius vitae ac necis* [*diritto di vita e di morte*] primenjivao nad svim članovima svoje porodice. Neželjena ili nakazna djeca predstavljala su ekonomski teret i ugrožavala ekonomsku egzistenciju cijele zajednice. Sa razvojem društva *patria potestas* se sve više ograničavala. Trajan je obavezao oca da u slučaju maltretiranja emancipuje svog sina. Hadrijan je za ubistvo sina od strane oca kažnjavao oca protjerivanjem ili izricanjem smrtno kazne. Antonijus Karakla zabranio je prodaju djece, osim zbog posebnog siromaštva, dok su Konstantin i Justijan ograničili prodaju samo ako se radilo o novorođenčetu. Između roditelja i bračne djece vremenom su se uspostavila uzajamna prava i dužnosti, a djeca više nisu bila obavezna na slijepu poslušnost ne samo prema ocu, nego prema oba roditelja.²⁰⁸

U srednjem vijeku na brak i porodicu su uticali germanski običaji. Germanska porodica je patrijarhalnog tipa, grupisana oko oca porodice koji je nad ženom i djecom imao ovlašćenje *mund* ili *mundium*. Različitost *mundiuma* od rimskog *patria potestas* je u tome što je otac imao i obaveze prema djeci, a i djeci su se priznavala izvjesna prava. Šira porodica - srodnici, takođe su imali ovlašćenja u zaštiti djece. Inače, otac je mogao da na samom rođenju odbaci dijete ukoliko sumnja u očinstvo ili ako je dijete rođeno slabo ili s manom. Isto je pravo pripadalo i majci. Ako se otac nije starao o djetetu na način kako zahtijevaju običaji ili djetetovi srodnici - mogao je da izgubi roditeljsko pravo. Uopšte, očeva vlast je prestajala njegovom smrću, odlaskom, zloupotrebom roditeljskog prava ili progonstvom djeteta.²⁰⁹

Već u srednjem vijeku prema djeci je postojalo nekoliko povezanih tendencija, koje su bile iskazane kroz institucionalno djelovanje i porodične odnose. Djetinjstvo je postalo posebno priznato doba u životu čovjeka, osnivale su se škole i porodica je polako počinjala da se odvaja od starog tipa domaćinstva ka samostalnoj instituciji koja stvara i čuva cjelokupni fizički i mentalni razvoj djeteta. Porodica i škola

²⁰⁵ D. Lakićević, *Uvod u socijalnu politiku*, Beograd 1980, 80-83.

²⁰⁶ M. Mladenović, nav. djelo, 95.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Stoljar, *The Social, Legal and Historical Position of Children*, Inter. Enciclopedia of Comp. Law, v. IV, str. 19., cit. u: M. Janjić-Komar, nav. djelo, 10.

²⁰⁹ Isto.

počele su zajedno da formiraju dijete za svijet odraslih - prekidajući njegovo “slobodno djetinjstvo”. Međutim, surov odnos prema djeci se zadržao, što se ogledalo u načinu na koji je bilo sprovedeno njihovo školovanje (upotreba biča, zatvora i kazne, kao za zatvorenike najnižeg staleža). Iz opšte ravnodušnosti roditelja i zajednice krenulo se ka bizarno iskazanim osjećanjima brige i ljubavi.²¹⁰ Oko sedme godine života djeca su ulazila u zajednicu odraslih gdje su u užoj i široj porodici dijelila svakodnevne poslove i igre sa njenim mlađim i starijim članovima. Porodica je uspijevala da održi funkciju očuvanja života, dobara i imena i nije zadirala duboko u osećanja svojih članova.

U 17. vijeku škole su se osnovale samo za djecu iz imućnijih slojeva, a djeca nižeg socio-ekonomskog statusa radila su sa punim radnim vremenom. Djeca siromašnih zanatlija su od svoje šeste-sedme godine već pomagala ocu u zanatu, da bi sa 11 il 12 godina napuštala kuću i postajala šegrti. Slanje djece na šegrtovanje i duga odsustvovanja od kuće još više su slabila emotivne veze između djece i roditelja. Dječaci su rano počinjali da se brinu o sebi, a djevojčice su radile u kući i pomagale majci sa šest-sedam godina. Starija ćerka je u uzrastu između desete i 15 godine preuzimala svu odgovornost u kući oko domaćinstva, kuvanja, pranja, ishrane, čuvanja mlađih ukućana i brigu oko stoke.²¹¹

Veliki broj djece je umirao, što je bilo praćeno opštom ravnodušnošću.²¹² Ovakva ravnodušnost je bila neposredna i neizbježna posljedica demografske situacije iz toga doba.²¹³ Urbanizacija i industrijalizacija na tlu Evrope i Amerike razbila je tradicionalni model zajedničkog života. Ako bi se porodici nešto dogodilo, dijete je bilo prepušteno samo sebi. U literaturi se navodi da su u 17. vijeku kraj obala Amerike plutali prepuni brodovi napuštene dece sakupljene na ulicama Londona.

Tek u 19. vijeku nastaju drugačije snage važne za moderan razvoj djeteta - novi zakoni i običaji, profesije i institucije, koji su stvorili društveni okvir u kome djeca i roditelji prihvataju svoju uzajamnu odgovornost. Osnovni događaj početkom modernih vremena bio je povratak brige o obrazovanju i vaspitanju djece. Na ovu pojavu uticali su reformatori - moralisti.²¹⁴ Porodica više nije bila samo institucija privatnog prava, namijenjena očuvanju imena i dobara. Briga oko djeteta probudila je novu osjećajnost, navike i način života koji povezuju članove porodice.²¹⁵ U ovom periodu došlo je do pravnog regulisanja punoljetstva, djelimično je ograničena roditeljska vlast u imovinskim odnosima roditelja i djece, uvedeno obavezno osnovno školovanje i zakonski ograničena bezobzirna eksploatacija dječijeg rada.²¹⁶

20. vijek - “zlatni vijek djeteta”.

Tek se 20. vijek može nazvati “zlatnim vijekom djeteta”. U ovom vijeku uspostavljena je prava humana i višeznačna emocionalna veza između roditelja i djece. Izgrađen je složen sistem odnosa između porodice i države. Država se obavezuje da obezbijedi minimum socijalne sigurnosti porodici i njenim članovima, a roditelji su obavezni da prilikom staranja o svojoj djeci postupaju u skladu sa interesom ili blagostanjem

²¹⁰ F. Arijes, *Vekovi detinjstva*, Beograd 1989, 306.

²¹¹ N. Kapor-Stanulović, *Na putu ka odraslosti*, Beograd 1988, 20.

²¹² F. Arijes, nav. djelo, 65.

²¹³ “Sva su mi pomrla još kao odojčad”, pisao je Montenj. Cit. u: M. Montenj, *Ogledi*, Beograd 1977, 45.

²¹⁴ F. Arijes, nav. djelo, 306-307.

²¹⁵ F. Arijes, nav. djelo, 308-309.

²¹⁶ S. White, B. N. White, *Djetinjstvo*, Zagreb 1986, 29-32.

djeteta - kao rukovodećim principom u porodičnim odnosima. Za drugačije postupanje država ima pravo da izrekne sankcije krivičnogpravnog i građanskopravnog karaktera.

Uporedo sa stvarnim promjenama u porodičnim odnosima i socijalno-kulturnom stavu prema djeci - javila su se neka teorijska shvatanja koja objašnjavaju ulogu i mjesto porodice i njenih članova u društvu. Prema funkcionalističkoj teoriji, temelj društva je porodica i ona svoju ulogu obavlja za društveno dobro. Taj cilj njenog funkcionisanja ostvariće se samo ako svaki član vrši svoju funkciju. Porodica je isključivo zadužena za podizanje i vaspitanje djeteta i za funkcionaliste je dijete subjekt porodičnih odnosa. Bez postojanja brige porodice, dijete ne bi bilo sposobno da se prilagodi zahtjevima šire društveno-kulturne sredine. Predstavnici kritičke teorije društva zastupaju sasvim suprotno stanovište u pogledu socijalnog položaja djeteta. Porodica, prema njihovom učenju, ima presudnu ulogu u vaspitanju djeteta, ali se djetetov položaj u porodici i društvu može okarakterisati kao položaj “zarobljenika” autoriteta.

Socijalni antropolozi, zajedno sa psiholozima razvojne škole, unose nov momenat u tumačenje socijalnog položaja djeteta. Po prvi put se naučno utemeljuje činjenica da detinjstvo predstavlja presudno doba u razvoju ličnosti. To je podstaklo društvo, u smislu zakonskog i institucionalnog delovanja, kao i porodicu, kroz promjenu ponašanja njenih odraslih članova prema potomstvu, da postave dijete na pijedestal svoje pažnje i interesovanja i time obezbijede njegov neometeni razvoj.²¹⁷

Savremena porodica

Savremena porodica zadržala je u sebi mnoge odlike patrijarhalnosti. Patrijarhalni porodični odnosi sačuvali su se u običajnom iskazivanju potčinjenog položaja djece i supruge - žene u odnosu na oca i muža - muškarca, pri čemu se gubi emocionalna privrženost i toplina između roditelja i između roditelja i djece, a pridodaju odlike ubrzanog životnog ritma u kome nema vremena za češće izlive osjećanja i posvećivanje jednih drugima. Međusobna povezanost članova porodice, sprovođenje procesa socijalizacije i zainteresovanost za djecu, ponekad ima odlike “bizarno iskazanih osećanja” - počev od pretjeranog sputavanja i potrebe da se djeci “obezbijedi sve” po svaku cijenu, do potpunog zanemarivanja dječije potrebe za ljubavlju i iskazivanja ravnodušnosti u kontaktima ili otvorenih i prikrivenih formi zlostavljanja djece.

U praksi stručnjaka različitih profesija zabilježeni su mnogi slučajevi roditelja koji nisu ostvarili kontakt sa svojom djecom na različitim nivoima njihovog razvoja. Između druge i treće godine života dijete će pokazati težnju da ostvari svoju nezavisnost, što neće naići na razumevanje kod depresivne ili ozlojeđene majke koja ima potrebu da produži simbiotički odnos bespomoćnosti između sebe i novorođenčeta. Tek prohodalo dijete želi da istražuje svoju okolinu, ali ne pribjegava verbalnoj komunikaciji,²¹⁸ dok predškolsko, pričljivo dete iznosi niz komentara i pitanja, često u zatvorenoj formi, tražeći objašnjenja ili odgovor na njih. Ako je stav roditelja pun predubjeđenja, roditelji će često brutalno i sa strahom prići razrješenju djetetovih dilema. Uvjerenje da su djeca “nevina”, da moraju uvijek da se ponašaju “pristojno” i prema očekivanjima odraslih - može da prouzrokuje drastično kažnjavanje djece kada se roditelji osjete prikraćenim u svojim očekivanjima.²¹⁹ Nekada na verbalnom planu roditelji izražavaju jedne potrebe i očekivanja usmjerena prema djetetu, a svojim cjelokupnim emocionalnim odnosom i stavom ispoljavaju

²¹⁷ S. Jakšić, *Dečje pitanje u socijalizmu*, Beograd 1986, 17-18.

²¹⁸ M. S. Mahler, *The Psychological Birth of the Human Infant Symbiosis and Individualization*, New York, Basic Books, 1975., cit. u: *The Abused Child, A Multidisciplinary Approach to Developmental Issues and Treatment* (ed. by Harold P. Martin), Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, 1976, 21.

²¹⁹ V. Matić, *Psihopatologija detinjstva i mladosti*, nav. delo, 86.

suprotno. Tako nastaje nesklad između ova dva nivoa funkcionisanja čime se pojačavaju izgledi za nesporazume unutar lične i među-personalne komunikacije kod djece i roditelja.²²⁰

Socijalno-kulturnim stavom roditelja obuhvaćena su razna očekivanja usmjerena prema još nerođenom djetetu, u smislu izgleda ili pola djeteta, kada će samo slučajnost moći da utiče da se ta očekivanja ostvare.²²¹ Neki autori smatraju da je kod starije djece lakše identifikovati nerealistična očekivanja, kao, na primjer, kada roditelj dvogodišnjeg djeteta od njega očekuje da ima koordinaciju, socijalno ophođenje i verbalnu komunikaciju četvorogodišnjaka ili petogodišnjaka. Roditelji, u procesu odgajanja svoga potomstva, očekuju da vide sliku dječije naivnosti, a u djetetovim postupcima nešto besmisleno, smiješno, neočekivano i nerazborito. Ta nerealna slika, sa dozom podsmešljivog, u sebi nosi opasnost da dijete svojim ponašanjem, inače adekvatnim za određeni period razvoja, prouzrokuje gubitak naklonosti osoba od kojih egzistencijalno zavisi.²²²

Seksualno ponašanje djeteta prije puberteta izaziva niz poteškoća u odnosima između djeteta i okoline. Roditelji obično odbijaju da vide dječiji seksualitet i u većini slučajeva dijete zna kako da prikrije onaniju i ona prolazi neprimijećena, a ponekad postaje egzibicionistička potreba. Nekada roditelji, u takvim trenucima, drastično kažnjavaju svoje dijete smatrajući to izazovom koga treba suzbiti u procesu odgajanja. Sem batina, roditelji upotrebljavaju zastrašivanja, zbog kojih je onanija velikim dijelom i nastupila, kao, na primjer, da će im odsjeći polni organ, da će on sam otpasti, da će dijete postati glupo. Neki će roditelji ovo ponašanje okarakterisati kao prolaznu pojavu, dok će drugi, ubijedeni da dječiji seksualitet ne postoji, smatrati ponašanje svoga djeteta kao težak patološki poremećaj.²²³

Ponašanje dječaka i devojčica u svakom ljudskom društvu je različito, ali se, isto tako, od njih očekuje različito ponašanje, u skladu sa biološkim osobinama njihove različite polne pripadnosti. Najpoznatija hipoteza o porijeklu polnih razlika je ta da je žena, u stvari, uškopljeni muškarac.²²⁴ Kod dječaka se podstiče energija i takmičarski duh, a kod djevojčica poslušnost i briga za druge. Ponašanje koje ne odgovara polnim ulogama obično povlači za sobom sankcije. S druge strane, usljed urođenih polnih razlika, koje se ispoljavaju još u ranom djetinjstvu, dječaci i djevojčice podstiču svoje roditelje da se različito ponašaju prema njima. Roditelji svoje ponašanje zasnivaju na tome kakvo uobičajeno treba da bude dijete toga pola. To znači da su skloni da svako ponašanje djeteta, koje smatraju "prirodnim" za dati pol, prihvate kao neizbježno, kao i da primjećuju ono ponašanje koje im izgleda neobično za njegov pol (plašljivost kod dječaka i agresivnost kod djevojčica).²²⁵

Posebne poteškoće u odnosima roditelj - dijete nastaju u periodu puberteta. Zbog svog specifičnog socijalnog položaja koji je određen kulturološki i zakonski, adolescenti su izloženi mnogo većem riziku da učine paricid²²⁶ u odnosu na punoljetna lica. Prema istraživanju Ketlin Hajd (1995), imajući u vidu

²²⁰ K. Kondić, *Povezanost dečjih neurotičnih smetnji sa strukturom ličnosti, odnosno patologijom roditelja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu 1980, 114.

²²¹ S. Gerr, *A Family Study of Child Abuse*, Amer. J. Psychiatr., 1970., cit. u: *The Abused Child*, op. cit., 34.

²²² G. Yervis, *Kritički priručnik psihijatrije*, Zagreb 1977, 97.

²²³ V. Matić, nav. djelo, 82.

²²⁴ V. Matić, nav. djelo, 73.

²²⁵ E. E. Maccoby, C. N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, Stanford, 1974., cit. u: I. S. Kon, *Dete i kultura*, Beograd 1991, 249-251.

²²⁶ Paricid predstavlja čin ubijanja vlastitih roditelja. Dolazi u dva oblika - ubistvu oca (patricid) i majke (matricid).

američko zakonodavstvo, adolescentima do sticanja punoljetstva nije dozvoljeno da samovoljno napuste roditeljski dom, iako mogu biti izloženi svakodnevnom maltretiranju od strane roditelja. Oni nemaju sopstvene izvore prihoda, proces obrazovanja nisu okončali i obično još nisu osposobljeni za obavljanje nekog zanimanja. Kognitivni razvoj adolescenata, njihov način rasuđivanja i karakterne osobine onemogućavaju ih da uoče postojanje nekih drugih načina postupanja, onako kako bi to učinile odrasle osobe. Zato se smatra da je ubistvo roditelja od strane odrasle osobe “neobičan događaj”. Odrasla osoba, koja smatra da je dalji kontakt sa roditeljima iz nekog razloga neprihvatljiv, najverovatnije će donijeti odluku da napusti porodicu. U istraživanjima paricida navodi se hipoteza da mentalno oboljenje ili druga ozbiljnija psihopatologija češće postoji kod odraslih učinilaca paricida nego kod djece učinilaca paricida. Prema Hajd (Heide, 1995), rezultati istraživanja mnogih empirijskih studija i kliničkih izvještaja su potvrdili ovu hipotezu.²²⁷

Sukob sa roditeljima oko oslobađanja od zavisnosti ima značajne socijalne posledice. Teže posljedice nastaju kod one djece kojoj roditelji od ranije nisu dozvoljavali da porastu. U pubertetskim sukobima neka djeca ili prepuštaju odlučivanje drugima, roditeljima na primjer, dok druga prihvataju samo ona rješenja koja su suprotna savjetu, bez obzira na to što je takva solucija manje povoljna po njih. Brze promjene od djetinjastog do zrelog ponašanja često su zagonetne i zastrašujuće za dijete u pubertetu, ali i za roditelje. Uz održavanje stalnog realističnog i potpornog stava odraslih, poteškoće u odnosima roditelj - dijete mogu biti ublažene posebno ako odrasli prihvate da intenzivna emocionalna previranja u ovom periodu nastaju mimo volje djeteta.²²⁸

Biološko-psihološki razvoj djeteta i njegov socijalni položaj

Djetinjstvo i mladost, kao periodi razvoja u životu svakog ljudskog bića, predstavljaju nastavak procesa biološke reprodukcije iz trougla žena-muškarac-dijete, pri čemu je trenutak začeća najvažniji u životu svake jedinke. Tada se stvara nova individua i određuje njena cjelokupna nasljedna komponenta i pol.²²⁹ Od trenutka kada se rodi, dijete počinje da razvija svoju ličnost u određenim socijalno-kulturnim uslovima. Uz biološki materijal i potencijal, naslijeđen od predaka, djetetova ličnost se formira u porodici, koja je dio šire kulturne sredine u kojoj dijete živi. Djeca ne mogu da biraju istorijski, društveni i porodični milje u kojem će se roditi i odrastati. Zato postoji shvatanje da su od samog rođenja djeca suočena sa “univerzalnim sindromom rizika dolaska na svijet”.²³⁰ Otuda se kao zajednička osobina svih novorođenih ljudskih bića ističe njihova potpuna nezaštićenost i bespomoćnost²³¹ u odnosu na druge mladunce sisara. Ni pred jednim drugim potomstvom priroda i njegova okolina ne stavljaju tolike zadatke koje jedino dijete primarno treba da ispuni da bi opstalo i odgovorilo zahtjevima svoje sredine i vrste.

²²⁷ K. Heide, op. cit, 5.

²²⁸ H. K. Silver, *Priručnik iz pedijatrije*, Beograd 1986, 246.

²²⁹ B. E. Herlok, *Razvoj deteta*, Beograd 1956, 36.

²³⁰ L. Todorović, *Deca i društvo*, Beograd 1989, 15.

²³¹ Bespomoćnost djeteta se smatra kao isključivo biološka činjenica. Hornaj smatra da poslije prve dvije do tri godine života dolazi do prelaska biološke zavisnosti na zavisnost koja uključuje mentalni, intelektualni i duhovni život djeteta. Što se dijete osjeća bespomoćnije, a manje hrabro i nezavisno, ono se rjeđe usuđuje da osjeća ili pokaže stav suprotstavljanja, a dominantna crta u njegovom ponašanju biće strah i bespomoćnost. K. Horney, *Neurotična ličnost našeg doba*, Titograd 1970, 62-63.

Rast i razvoj ljudske jedinke predstavljaju stalne i dinamične procese koji se odvijaju od začeća do zrelosti, odnosno kroz čitav period trajanja života individue.²³² Razvoj se odvija prema određenom modelu, jer je prenatalni razvoj fetusa i postnatalni razvoj čovjeka utvrđen ljudskom genetskom osnovom, koja utiče na redosljed javljanja novih karakteristika.²³³ Naučna ispitivanja djece su pokazala da se u različitim dobima starosti ispoljavaju izvjesne opšte forme razvoja, po kojima se jedno doba razlikuje od onoga koje mu prethodi i onoga koje nastupa poslije njega. Na razvojne faze ljudskih bića utiču tri međusobno povezana faktora: nasljeđe, sredina i aktivnosti pojedinca. Ovi činioci utiču na formiranje bitnih i neponovljivih karakteristika svakog pojedinca i njegove ličnosti, t.j. identitet ljudskog bića.²³⁴

Cjelokupan tok razvoja djeteta, kao zakonit i kontinuirani proces, odvija se kroz jedinstvo između tjelesnog i duševnog sazrijevanja u određenim socijalnim uslovima. Biološke, psihološke i socijalne komponente, čije se ispoljavanje primjećuje u različitim periodima razvoja djeteta i po kojima se dijete razlikuje od odraslih, sadrže u sebi niz uslova koji utiču na pojavu neprilagođenog ili agresivnog ponašanja koje nekada postaje delinkventno.

Dijete, čije je tjelesno zdravlje slabo, obično biva osujećeno u svom mentalnom i fizičkom razvoju. Bolest u djetinjstvu utiče na stavove i ponašanje djeteta. Ozbiljna i dugotrajna bolest može da utiče na stav djeteta prema sebi, što se dalje odražava na kvalitet njegovog ponašanja u svim oblastima života. Zdravstveno stanje djeteta tokom detinjstva povezano je sa socio-ekonomskim statusom porodice,²³⁵ a njegov biološko-psihološki razvoj zavisi od kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta.²³⁶ Odnos roditelja i djeteta u ovom uzrastu može da bude od velike važnosti za konfliktne situacije u koje će dijete ulaziti u kasnijem uzrastu. Emocionalna napetost, izazvana nepovoljnim uslovima u porodici, ostaviće trag na ličnost djeteta. Nezdravi stavovi, formirani u toku prvih godina života, rijetko kada mogu potpuno da se uklone, a njihov se uticaj može zapaziti u odraslom dobu.²³⁷

Predškolsko dijete sve više postaje svjesno sebe i drugih, naročito u svom osjećajnom i socijalnom razvoju i učenju. Ono takođe ispoljava gnjev i ljutnju zbog igračaka, oblačenja ili naglog prekida, po njega, zanimljivih aktivnosti.²³⁸ Ukoliko je djetetov emocionalni razvoj ometan ili spriječavan kroz duži period vremena, pa dijete zbog toga trpi unutrašnju nelagodnost, mogu se javiti izvjesne forme problematičnog ponašanja. Ako se takvo ponašanje zadrži dugo, to je pouzdan znak da se dijete time oslobađa svojih unutrašnjih napetosti i tegoba.²³⁹ Isto tako, dugotrajne i jake traume koje mogu doživjeti djeca u svojim

²³² H. Silver, nav. djelo, 35.

²³³ A. Smit, *Ljudsko telo*, Novi Sad 1973, 277.

²³⁴ E. Herlok, nav. djelo, 47.

²³⁵ B. E. Herlok, nav. djelo, 136.

²³⁶ Rezultati pojedinih istraživanja su pokazali da djeca koja su prepuštena na staranje srodnicima pokazuju slabe rezultate u učenju, njihova pažnja je umanjena, a koncentracija oslabljena. Dubowitz i Sawyer su ispitali 374 školska djeteta o kojima su se starali njihovi rođaci. Većina djece je ispoljila naglašeno agresivno ponašanje, želeći time da privuče pažnju na sebe. Sa svojim nastavnicima i drugovima uspostavljali su relativno bolje odnose nego sa svojim staraocima - rođacima. Dubowitz, H., Sawyer, R J., School behavior of children in kinship care, *Child Abuse Neglect*, Nov. 1994., 18 (11), 899-911.

²³⁷ B. E. Herlok, nav. djelo, 25.

²³⁸ L. Žlebnić, *Psihologija deteta i mladih*, 1-3, Beograd 1972, deo 2, 233.

²³⁹ L. Žlebnić, nav. djelo, 237.

porodicama još od najranijeg djetinjstva, utiču na pojavu nesposobnosti da se ispolje različite emocije. Naime, kada se ispolji ova nesposobnost, kod takvih osoba u kasnijim godinama života -nastaju ponašanja koja se opisuju kao “pokušaji samostišavanja”. Neki od tih pokušaja odnose se na odanost jednima i odbacivanje odnosa sa drugim osobama, kada se ponovo reaktiviraju stare traume, pa dolazi do samosakaćenja, poremećaja ishrane i zlostavljanja drugih. Bolna iskustva iz djetinjstva, povezana sa interpersonalnim odnosima prema određenim osobama, utiču da bijes i emocionalne potrebe odraslih osoba, izazivaju u njima želju za odvojenošću od drugih ljudi, tokom koje nekada nastupa samodestruktivno ponašanje.²⁴⁰

Pred kraj predškolskog doba dijete poseduje sopstveno znanje o sebi i stvara ocjenu o samom sebi i svojim tvorevinama. U ovom periodu intenzivnije se formira karakter djeteta i ispoljava njegova volja, prilikom reagovanja na uticaje iz spoljnog svijeta. Pojedine vrste saznanja postaju objektivnije, pamćenje postaje organizovano, trajno i tačno. Djetetova mašta se razvija u crtanju, doživljavanju priča, bajki i igri.

Pred kraj predškolskog doba, oko šeste godine, dijete postaje: razdražljivo, jogunasto, svadljivo, eksplozivno, nezadovoljno i neodlučno. U njemu se javljaju suprotnosti između tople nježnosti i hladnog odnosa. U to vrijeme dijete često pati od smetnji u snu, noćnog mokrenja i smetnji u govoru. Može da ispolji grube histerične reakcije, agresivno i brutalno ponašanje. Poslije šeste godine dijete se ponovo stišava.²⁴¹ Od tada, pa sve do puberteta, dijete prestaje da oponaša roditelje, a njegovi uzori postaju vršnjaci iz ulice ili iz škole. Nastupa period novih odnosa u kojima je najznačajnije uklapanje u nepoznatu sredinu i prihvatanje djeteta u društvo vršnjaka. Dječaci i devojčice izabraće djecu sličnih osobina i lako naći zajednički interes sa njima.²⁴²

U ličnosti školskog djeteta diferencira se njegova individualnost, pa samim tim i individualne razlike u ličnostima pojedine djece postaju manifestne. Dijete, tokom školskog doba, stiče samopouzdanje i socijalnu svijest, a njegova egocentričnost sve više opada. Ono ima potrebu da ga okolina uvaži i pohvali. Tokom školovanja, dijete postepeno razvija sposobnost da živi u skladu sa svojim osjećanjima, da preuzima odgovornost za sebe i da posmatra sebe kao nešto što vrijedi, ali ne kao savršenstvo.²⁴³

Formiranje ličnosti odvija se prvenstveno u porodici kao “primarnoj ljudskoj situaciji u kojoj se individua susreće sa uslovima društveno-kulturnog života, koji joj određuje okvir u kojem se može razvijati kao ličnost”.²⁴⁴ Sreća i dobrobit djece zavisiće od stepena ljubavi i odobravanja koje im ukazuju odrasli.

Roditelji, kao osobe najbliže djeci, često u svom postupanju prema njima griješe, ophrvani sopstvenim strahovima pri pomisli na neka ponašanja, koja sami doživljavaju kao “krivična djela”. Zato se agresivnost kod djece može ispitivati u kontekstu porodičnog okruženja agresivne djece. Hapasolo i Trembli (Hapasolo, Tremblay, 1994) su ispitivali grupu fizički agresivnih dječaka u uzrastnom periodu od šest do 12 godina. Dječaci iz porodica niskog socio-ekonomskog statusa koji su pokazivali fizičku agresivnost, bili su grupisani od strane nastavnika u nekoliko grupa. Ova studija je ukazala da je razvojni put fizički

²⁴⁰ Van-der, Kolk, B. A., et al., Trauma and the development of borderline personality disorder, *Psychiatr. Clin. North. Am.*, Dec. 1994., 17 (4), 715-730.

²⁴¹ L. Žlebnik, nav. djelo, 262-263.

²⁴² Ć. Hajduković, *Prestupničko ponašanje mladih*, Beograd 1975, 59.

²⁴³ L. Žlebnik, nav. djelo, 357-360.

²⁴⁴ Z. Golubović, *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb 1981, 239.

agresivnog ponašanja dječaka bio povezan sa porodičnim siromaštvom i lošim roditeljstvom, što sve zajedno predskazuje da će se dječaci u budućnosti ponašati delinkventno.²⁴⁵

Odrasli su ponekad nesvjesno ubijedeni da su odgovorni za smrt oca ili majke. Zato djeci usađuju nove strahove, polazeći od pretpostavke da oni koji se ne plaše ničega - ne mogu biti dobri. Smrt za djecu često ne znači ništa drugo do odstranjivanje osobe koje se dijete boji, pa djeca u svojim igrama imitiraju oduzimanje života i u svojoj mašti ubijaju one koji se suprotstavljaju njihovim željama. Međutim, stalna destruktivnost problematičnog djeteta ima drugačiji smisao od destruktivnih radnji normalnog djeteta.²⁴⁶ Agresivnost je nekada usmjerena prema sebi, a nekada prema osobama iz neposredne okoline.

Vivona i saradnici (Vivona, et al., 1995) su ispitivali agresivno ponašanje kod 89 dece i adolescenata koji su jedno vrijeme bili pacijenti psihijatrijske ustanove. U poređenju sa grupom neagresivnih pacijenata, agresivni pacijenti su češće u prošlosti pokazivali antisocijalno ponašanje, bili žrtve zlostavljanja ili zanemarivanja, živjeli u hranjeničkim porodicama i promijenili po nekoliko različitih staralaca. Djeca koja su boravila kod više različitih staralaca - češće su se samopovređivala tokom hospitalizacije. Ovi autori smatraju da je daljim istraživanjima neophodno utvrditi razlike između pacijenata koji se samopovređuju i onih koji su agresivni prema drugim osobama i objasniti odnose između prekinutog, nestabilnog ili neodgovarajućeg staranja i agresivnosti, posebno u slučajevima samopovređivanja.²⁴⁷

Umjesto zaključka

Porijeklo budućeg moralnog razvitka treba tražiti u prvom društvenom osjećanju djeteta, na samom početku oblikovanja njegove ličnosti. Sramota, strah od greške, strah od neuspjeha i griža savjesti - predstavljaju različita osjećanja koja se ispoljavaju tokom djetetovog razvoja. Ova osjećanja utiču na proces društvene integracije djeteta i na njegovo osamostaljivanje.²⁴⁸

„Dečiji potčinjeni status, čiji osnov proizilazi iz nesposobnosti djeteta da se samo brani, ima korijen u istom dobronamjernom despotizmu na osnovu koga su kraljevi, muževi i gospodari zahtijevali svoje moralno pravo“.²⁴⁹ Tek kada je dijete počelo da se posmatra kao ličnost u razvoju, sa svojim biološkim i psihološkim osobinama koje su zahtijevale da ima poseban porodični i društveni tretman, zajednica je nametnula pravila ponašanja prema njemu, i to kako porodici, tako i institucijama koje se bave djetetom. Kao tekovina moderne civilizacije prihvaćeno je shvatanje da se svako odstupanje od tih pravila ponašanja može smatrati činom viktimizacije djeteta, što treba da povlači za sobom odgovarajuće reakcije države.

²⁴⁵ Haapasalo, J., Tremblay, R. E., Physically aggressive boys from ages 6 to 12: family background, parenting behavior, and prediction of delinquency, *J. Consult. Clin. Psychol.*, Oct. 1994., 62 (5), 1044-1052.

²⁴⁶ A. Nil, *Slobodna deca Samerhila*, Beograd 1980, 111.

²⁴⁷ Vivona, J. M., et al., Self-and other-directed aggression in child and adolescent psychiatric inpatients, *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, Apr. 1995., 34 (4): 434-444.

²⁴⁸ M. Zlotovic, *Strahovi kod dece*, Beograd 1982, 84.

²⁴⁹ Wald, *Making Sense Out of the Rights of Youth*, Human Rights, 1974, p. 13-15., cit. u: M. Janjić-Komar, nav. djelo, 4.

LITERATURA

- Arijes, A. (1989). *Vekovi detinjstva*, Beograd.
- Benedikt, R. (1976). *Obrasci kulture*, Beograd.
- Dubowitz, H., Sawyer, R. J. (1994). School behavior of children in kinship care, *Child Abuse Neglect*, Nov. 1994., 18 (11), 899-911.
- Golubović, Z. (1981.) *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb.
- Hajduković, Ć. (1975) *Prestupničko ponašanje mladih*, Beograd.
- Haapasalo, J., Tremblay, R. E. (1994). Physically aggressive boys from ages 6 to 12: family background, parenting behavior, and prediction of delinquency, *J. Consult. Clin. Psychol.*, Oct. 1994., 62 (5), 1044-1052.
- Herlok, B. E. (1956). *Razvoj deteta*, Beograd.
- Horney, K. (1970). *Neurotična ličnost našeg doba*, Titograd.
- Jakšić, S. (1986). *Dečje pitanje u socijalizmu*, Beograd.
- Janjić-Komar, M. (1981). *Pravo deteta na život i zdravlje*, doktorska disertacija, Beograd.
- Lakićević, D. (1980). *Uvod u socijalnu politiku*, Beograd.
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti*, Beograd.
- Kon, I. S. (1991). *Dete i kultura*, Beograd.
- Kondić, K. (1980). *Povezanost dečjih neurotičnih smetnji sa strukturom ličnosti odnosno patologijom roditelja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu 1980.
- Matić, V. (1980). *Psihopatologija detinjstva i mladosti*, Beograd.
- Mladenović, M. (1973). *Uvod u sociologiju porodice*, Beograd.
- Montenj, M. (1977). *Ogledi*, Beograd.
- Nil, A. (1980). *Slobodna deca Samerhila*, Beograd.
- Silver, H. K. (1986). *Priručnik iz pedijatrije*, Beograd.
- Smit, A. (1973). *Ljudsko telo*, Novi Sad.
- The Abused Child, A Multidisciplinary Approach to Developmental Issues and Treatment* (ed. by Harold P. Martin), Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, 1976.
- Todorović, L. (1989). *Deca i društvo*, Beograd.
- Vilson, K. (1990). *Psihologija ubistva*, Niš.
- Vivona, J. M. *et al.* (1995). Self-and other-directed aggression in child and adolescent psychiatric inpatients, *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, Apr. 1995., 34 (4): 434-444.
- Wald, P. (1974). Making Sense Out of the Rights of Youth, Human Rights, *Human Rights*, Vol. 4, No. 1, 13-29.
- White, S., White, B. N. (1986). *Djetinjstvo*, Zagreb.
- Yervis, G. (1977). *Kritički priručnik psihijatrije*, Zagreb.
- Zlotovic, M. (1982). *Strahovi kod dece*, Beograd.
- Žlebnik, L. (1972). *Psihologija deteta i mladih*, 1-3. Beograd, deo 2.

CRIMINOLOGICAL DISCOURSE OF A FAMILY AND FAMILY RELATIONS

Marina M. Simović

Ombudsman for Children of the Republika Srpska and Associate Professor at the Faculty of Law of University „Apeiron“ in Banja Luka

Miomira P. Kostić

Full professor at the Faculty of Law of Niš University

Summary

The main role of the family is to create a basis for socio-cultural and personal formation of newborn members. The family appears as a mediator between the personality of its adult members and children, on the one hand and the community, on the other hand. Children will become a private person against the cultural heritage and social life, which first met in his own family. The manner in which the child will look to the outside world, to which active is yet to enter depends on what and how his parents, older siblings and other adult family members are transferred from that world, how themselves and their environment are to be seen by them and by their experience and how they participate in it and whether to accept or reject their environment. Modern family kept many features of patriarchy. Interconnection of family members, the implementation process of socialization and interest in children sometimes has characteristics of “bizarre expressed feelings” - from excessive restraint and the need to give children “provide all” at all costs to complete neglect children's need for love and expression of indifference in contacts or overt and covert forms of child abuse. Previous studies have undoubtedly confirmed that the etiology of crime necessary to consider the family as a criminogenic factor. A criminogenic family influence is explained by the different concepts, ranging from highlighting the family as the only and most important criminal factors, to the observation of family backgrounds as part of other criminal factors at the macro and micro levels of causality. The harmonious development of the child's personality can be achieved only in a relatively stable emotional atmosphere in which the child grows. The characteristic way in which parents show their mutual affection and love for their children is the most important for determining the emotional atmosphere in the family. In the family environment of the child is going through the most important process of their development - through socialization.

Keywords: *family; children; parenthood; criminology; criminogenic factor.*